

Школьнае краязнаўства ў Год малой радзімы
Сістэма работы настаўніка беларускай мовы і літаратуры ў галіне
школьнага практычнага краязнаўства

І. Р. Казачэнка,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
кваліфікацыйнай катэгорыі «настаўнік-метадыст»
Лельчыцкай раённай гімназіі

Уводзіны

Узнаўленне і адраджэнне нашай гістарычнай і культурнай спадчыны, выхаванне духоўнасці і грамадзянскасці, без чаго не можа жыць і развівацца ніводная нацыя, немагчыма без павагі да сваёй гісторыі, культуры, роднага краю. Найбольш значныя задачы выхавання асобы – фарміраванне патрыятызму і грамадзянскасці, заснаваных на любові да сваёй зямлі, народа, мовы, павазе да гісторыі Айчыны, нацыянальнай культуры, традыцый.

Кожны край мае сваю гісторыю, самабытную непаўторную культуру і прыродныя асаблівасці.

Вывучэнне малой радзімы з дапамогай спецыяльных дапаможнікаў, краязнаўчых экскурсій, назіранняў – тая пытанні, якія з розным поспехам, у залежнасці ад падрыхтоўкі і зацікаўленасці настаўнікаў, вырашаюцца школьным краязнаўствам.

Сучасныя метадысты краязнаўчы прынцып у адукацыі разглядаюць як паўнаважны самастойны прынцып навучання, які падмацоўваецца вялікай практыкай настаўнікаў.

Патрыятычнае выхаванне ўключае сістэму шматграннай навучальнай і пазакласнай работы, звязаную з фарміраваннем у вучняў пачуцця прывязанасці да тых месцаў, дзе яны нарадзіліся і выраслі, паважлівага стаўлення да гісторыі Радзімы, дзяржаўнай сімволікі, традыцый народа.

Вучонымі даказана, што краязнаўства выступае ўніверсальным педагагічным сродкам, які дапамагае настаўнікам фарміраваць і развіваць пазнаваўчыя кампетэнцыі вучняў, іх матывацыйную сферу, актывізаваць іх вучэбную дзейнасць, выхоўваць рознабакова развітага чалавека, патрыёта сваёй радзімы. Вывучэнне роднага краю адкрывае шырокія магчымасці для самастойнай дзейнасці навучэнцаў і бацькоў, для пошуку, даследавання, нават адкрыццяў. Актыўны творчы пошук, што адбываецца пры правядзенні самастойнай работы, дазваляе паверыць у свае сілы, указвае пераадолець цяжкасці, развівае навыкі самаадукацыі.

Нацыянальна-рэгіянальны кампанент выкладання беларускай мовы і літаратуры дае магчымасць шырока выкарыстоўваць мясцовы краязнаўчы матэрыял.

Мэта работы – вызначэнне месца краязнаўства ў сістэме ўстановы адукацыі ў сучасным сацыякультурным асяроддзі.

У дадзенай рабоце апісваецца роля, формы і метады краязнаўчай работы настаўніка ў сучаснай сістэме адукацыі, робіцца спроба пабудовы мадэлі эфектыўнага ўзаемадзеяння навучэнцаў і школы ў працэсе краязнаўчых даследаванняў і мерапрыемстваў.

Работа прызначана для настаўнікаў-філолагаў, класных кіраўнікоў, педагогаў-арганізатараў, педагогаў дадатковай адукацыі, усіх тых, каму цікавыя пытанні ўзаемадзеяння ў галіне школьнага практычнага краязнаўства.

I. Вывучэнне тапанімікі свайго рэгіёна

I.1. Тапонімы Лельчыцкага раёна на ўроках беларускай мовы і літаратуры

Краязнаўчая работа стала часткай маёй педагогічнай дзейнасці. Важнае месца ў адукацыі займае дыферэнцыяцыя і індывідуалізацыя навучання, актыўныя метады, якія стымулююць пазнавальных кампетэнцый навучэнцаў і авалоданне навыкамі даследчай работы. Кожны вучань, які навучаецца ва ўстанове адукацыі, не толькі рыхтуецца да будучага дарослага жыцця, але і жыве рэальным жыццём. Кожны павінен знайсці сабе карысную справу да душы, адчуваючы пачуццё поспеху, упэўненасці, без чаго немагчыма сфарміраваць годнасць і маральную ўстойлівасць будучага грамадзяніна.

Вялікае значэнне ў краязнаўстве мае тапаніміка. Выкарыстанне тапанімічнага матэрыялу на ўроку – гэта не толькі сродак, які можа палегчыць запамінанне вучэбнага матэрыялу, але і метады вучэбнай дзейнасці, які робіць вучэбны матэрыял займальным, запамінальным. Вывучэнне тапонімаў служыць сродкам пазнання малой радзімы. Гэта абуджае цікавасць, жаданне пазнаваць, даследаваць, эксперыментавач, бо гістарычная і прыродная прастора, якая разглядаецца пры вывучэнні краязнаўчага матэрыялу, непасрэдна звязана з рэальным жыццём дзіцяці, яго сям'і, знаёмых, яго вуліцы, мястэчка. Усё пералічанае яму блізкае і зразумелае.

Формы работы на ўроках могуць быць самымі разнастайнымі. Вывучэнне тапонімаў можна прымяніць на пэўным этапе ўрока, як пры вывучэнні новай тэмы, так і пры замацаванні і паўтарэнні вывучанага матэрыялу.

Краязнаўчы матэрыял можна ўключачь у работу пры вывучэнні любой тэмы, на любым этапе ўрока, выкарыстоўваючы яго як моўны матэрыял. Так, у ходзе вывучэння фанетыкі, марфемікі, словаўтварэння прапаноўваю для моўнага разбору словы-тапонімы і мікратапонімы Лельчыцкага раёна з наступным сумесным тлумачэннем іх этымалогіі (Дуброва – вёска ўзнікла сярод лесу, пераважна дубовага; Рудня – у гэтай мясцовасці выплаўлялі руду; Букча – выяўляем, што ў паўднёва-ўсходняй частцы Палесся раней было распаўсюджана дрэва бук і інш.). Пры вывучэнні раздзела «Словаўтварэнне»

ў якасці прыкладаў прыводжу назвы вёсак Забалацце, Замошша, Заберажніца. Дзеці тлумачаць спосаб іх утварэння (прыставачна-суфіксальны), этымалогію (тое, што знаходзіцца ЗА нечым), робяць марфемны разбор.

Гэты матэрыял выкарыстоўваю пры вывучэнні тэмы «Агульныя і ўласныя назоўнікі. Назва гарадскога пасёлка, урочышчы, вуліцы – усё мае сваё непаўторнае імя, і дзеці з радасцю прыводзяць мясцовыя назвы: Лельчыцы, вуліца Палеская, рака Убарць, Балонне (так называюць адну з мясцін, дзе раней купаліся ў рацэ). Пры гэтым быў пакладзены пачатак слоўніка мікратапонімаў гарадскога пасёлка Лельчыцы, які ў далейшым быў пашыраны ў ходзе падрыхтоўкі навукова-даследчай работы «Тапонімы Лельчыцкага раёна». Пры замацаванні тэмы «Род і лік назоўнікаў» даю заданне размеркаваць уласныя назвы па групам: назвы, якія ўяўляюць сабой назоўнікі мужчынскага роду, жаночага роду, множнага ліку і інш.

На ўроках, звязаных з вывучэннем лексікі, выкарыстоўваю творчыя дыктанты на тэму «Мая малая радзіма», калі прапаную дзецям назоўнік па тэме, а яны дадаюць прыметнікі, якія падыходзяць па сэнсе. Можна таксама складаць сінанімічныя ланцужкі і антанімічныя пары: *дрэвы – разгалістыя, развесістыя, галінастыя, вада – чыстая, светлая, празрыстая; дамы высокія і нізкія, вуліцы кароткія і доўгія, рака была глыбокая, а стала мелкая і г.д.*

Асабліва вялікія магчымасці для выкарыстання краязнаўчага матэрыялу даюць урокі развіцця мовы. Так, праграмай VII класа прадугледжана напісанне сачынення-апісання свайго паселішча, у VIII класе вучні ствараюць сачыненне-апісанне помніка гісторыі (культуры) на мясцовым матэрыяле. Таксама прапаноўваю вучням тэксты краязнаўчага характару пры напісанні розных відаў пераказу.

Для ўдасканалення арфаграфічных, пунктуацыйных, сінтаксічных і марфалагічных уменняў і навыкаў выкарыстоўваю заданні розных відаў.

1. Заданні аналітычнага характару па гатовым тэксце

Напрыклад, вызначыць стылёвую прыналежнасць тэксту, асноўную думку выказвання; уставіць арфаграмы і пунктаграмы, выканаць граматычнае заданне. Так, працуючы над замацаваннем тэмы «Просты сказ», прапаноўваю тэкст легенду пра ўзнікненне назвы Лельчыцы.

Граматычнае заданне да тэксту можа быць такім: знайсці простыя сказы, вызначыць сярод іх аднасастаўныя, няпоўныя.

2. Заданні, якія патрабуюць стварэння новага тэксту на аснове краязнаўчага матэрыялу

Напрыклад, прапаную вучням падрыхтаваць вуснае паведамленне на пэўную тэму на аснове дадзенага тэксту краязнаўчага характару або дапоўніць тэкст сваімі разважанымі ці запісаць пачутую гісторыю, выконваючы пры гэтым нейкае граматычнае заданне. Гэта можа быць заданне сабраць матэрыял пра свайго дзеда, удзельніка ВВВ або проста суседа і на аснове гэтага матэрыялу скласці тэкст, выконваючы граматычнае заданне ў залежнасці ад тэмы ўрока (напрыклад, уключыць у тэкст ускладненыя сказы).

Варта адзначыць, што важнае значэнне пры фарміраванні грамадзянскай пазіцыі набываюць гуманітарныя дысцыпліны, асабліва літаратура, таму што спецыфіка гуманітарнага пазнання звязана з каштоўнасна-сэнсавым засваеннем чалавечага быцця.

У канцэпцыі вучэбнага прадмета «Беларуская літаратура» адзін з прынцыпаў пабудовы зместу літаратурнай адукацыі – рэгіяналізацыя. Гэты прынцып прадугледжвае актыўнае развіццё мясцовага краязнаўства, бо «для выхавання патрыятычных пачуццяў вельмі важна, каб у працэсе вывучэння беларускай літаратуры вучань пераканаўся, што і яго родны кут ці край натхняў пісьменнікаў, што яго землякі ўнеслі пэўны ўклад у развіццё беларускага мастацкага слова» [1]

Асаблівая ўвага на ўроку літаратуры аддаецца развіццю творчых здольнасцей, навыкаў і ўменняў самастойнай працы. Як самастойны вучэбны прадмет беларуская літаратура вывучаецца з V класа. Галоўны аб'ект на ўрок

літаратуры – мастацкі твор, змест якога спыяе выхаванню грамадзяніна, які ведае, што такое Радзіма, адчувае сваю адказнасць за мову, на якой гаворыць, клапаціцца пра інтарэсы Бацькаўшчыны. Набыткі краязнаўчай працы даюць магчымасць выкарыстоўваць разнастайныя формы працы: слоўнікавая работа пры вывучэнні твораў, знаёмства з мясцовым фальклорам, складанне радаводу, збор і афармленне песеннай спадчыны на мясцовым матэрыяле, складанне тэкстаў розных тыпаў і інш.

На ўроках беларускай літаратуры краязнаўчы матэрыял выкарыстоўваецца пры вывучэнні тэмы «Фальклор» у V класе. На ўроку літаратуры вучні расказваюць легенды, звязаныя з узнікненнем назвы гарадскога пасёлка Лельчыцы, вёсак, з якіх родам іх бацькі, бабулі і дзядулі. Цікавымі з’яўляюцца падабраныя пяцікласнікамі прыкметы і павер’і, пра якія расказваюць ім бацькі, бабулі і дзядулі.

Вялікую цікавасць і задавальненне прыносіць шасцікласнікам стварэнне ўласнага радаводу. Яны расказваюць пра сваіх продкаў. Акрамя гэтага прапаную дадатковае заданне: расказаць пра паходжанне прозвішча сям’і. У маёй практыцы былі прыклады, калі вучні расказвалі пра свой радавод без запісанай падказкі. Гэта сведчыць пра тое, што ў сям’і добра ведаюць сваю гісторыю, сваіх блізкіх, паважаюць і шануюць адзін аднаго.

У VII класе вучні знаёмяцца з нарысам У. Караткевіча «Зямля пад белымі крыламі». У якасці дапаможнага матэрыялу для правядзення ўрокаў па гэтым творы можна выкарыстоўваць вырабы народных майстроў свайго рэгіёну: вырабы вышыўкі і ткацтва, ганчарныя вырабы, адзенне нашых бабуль і інш.

У VIII класе прапанавала вучням міні-даследаванне «Адкуль мае карані?». Навучэнцы даследавалі паходжанне свайго імя, прозвішча, імя сваіх бацькоў, а таксама назвы гарадскога пасёлка Лельчыцы ці вёскі, адкуль родам бацькі. У наступным гэта работа дала пачатак даследаванню тапанімікі раёна.

Пазней паяўляліся вершаваныя і пражайныя творы пра родныя мясціны. Адзін з іх, верш вучаніцы XI «А» класа Ганны Гаўрылавец, прынёс ёй перамогу на раённым этапе конкурсу творчых работ «Слова ў пераплёце». З відэаэсэ «Усе шляхі вядуць не да Рыма, а да родных соснаў і бяроз...» Ганна стала пераможцай конкурсу творчых работ па вучэбных прадметах у межах Фестывалю вучэбнай кнігі ў снежні 2016 года. Сваю сумесную творчую работу на конкурс для часопіса «Роднае слова» «Тут родныя трымаюць карані» прадстаўлялі вучаніцы VIII класа Вераніка Варановіч і Дар'я Паўлава: верш, прысвечаны адной з легенд пра ўзнікненне назвы Лельчыцы, і малюнак да яго.

Хачу адзначыць, што заўважна павялічваецца цікавасць да краязнаўства з кожным годам. З нецягпеннем дзеці чакаюць правядзення прадметных дзён, тыдняў, дзе выкарыстоўваецца краязнаўчы матэрыял.

Свае напрацоўкі ў дадзеным напрамку прапаную ў друк. У часопісе «Беларуская мова і літаратура» 2017, № 6, с. 31 быў надрукаваны ўрок беларускай літаратуры для VI класа «У свеце загадак і цудаў».

I.2 Тапонімы Лельчыцкага раёна ў вучэбна-даследчай дзейнасці гімназістаў

Краязнаўчая работа вядзецца не толькі на ўроках. Я прадэманструю даследаванне маімі вучнямі тапонімаў нашай малой радзімы, праілюструю іх выніковасць. У працэсе абуджэння гістарычнай памяці народа, вяртання яго да сваіх вытокаў, сваёй гісторыі асобнае месца займае асэнсаванне духоўнай спадчыны сваёй зямлі. Іменна тут перапляліся наша гісторыя і прырода, мова і культура.

Каго з нас не цікавіць, адкуль узялася назва яго роднага паселішча? Знайсці правільны адказ на такое пытанне не зусім проста, хоць цікавасць не праходзіць, не страчваецца на працягу гадоў.

Актуальнасць выбранай тэмы выклікана шэрагам фактараў. Па-першае, унікальны тапанімічныя назвы рэгіёнаў нашай краіны.

Даследуюцца ўзнікненне і ўтварэнне мікратапанімічных назваў, чаму і прысвечаны шэраг даследаванняў. Да гэтых даследаванняў далучаемся і мы.

Мэта нашай работы – далучэнне да адукацыйнай, культурнай і грамадскай дзейнасці, да вывучэння гісторыі і культуры населенага пункта.

Задачы: даследаваць гісторыка-культурныя каштоўнасці малой радзімы; сабраць інфармацыю пра паходжанне і развіццё тапонімаў Лельчыцкага рэгіёна.

Тэарэтычнай і метадалагічнай базай даследавання сталі веды, атрыманыя за час навучання ў гімназіі і ў ходзе працы ў раённых бібліятэках, а таксама ў гутарках з жыхарамі Лельчыц.

Тапанімічныя назвы з даўніх часоў былі аб'ектам вывучэння многіх даследчыкаў. Чалавеку заўсёды цікава ведаць, як узнікла назва яго вёскі, рэчкі, што цячэ побач, вуліцы, па якой ён кожны дзень праходзіць, пра што сведчаць назвы навакольных палёў, лясоў, балот, лугоў. Сярод даследчыкаў існуе нават думка, што тапаніміка – гэта сінтэз лінгвістыкі, геаграфіі і гісторыі, бо, напрыклад, для вывучэння этымалогіі слоў-тапонімаў вельмі часта трэба выкарыстоўваць звесткі з сумежных навук: археалогіі, гісторыі, геаграфіі, а самі тапонімы ў сваю чаргу – невычэрпная крыніца самых разнастайных дадатковых звестак не толькі для лексікалагаў, але і для гісторыкаў, географаў, археолагаў, геолагаў і іншых даследчыкаў. Пацвярджаюць гэта і тапанімічныя факты з Лельчыцкага раёна Гомельскай вобласці.

Мае вучні даследавалі ўзнікненне назвы гарадскога пасёлка Лельчыцы і назваў вёсак Лельчыцкага раёна. Яно мае розныя аспекты: гістарычны, культуралагічны, этымалагічны.

Назва гарадскога пасёлка Лельчыцы можа мець *гістарычную* падаснову. У назве нашага населенага пункта якраз і магло адлюстравана імя Алелька, пад якім князь Аляксандр Уладзіміравіч, безумоўна, быў добра вядомы сярод палешукоў (Алелька – алельк- + -ічы – алельчычы – алельчыцы, г.зн. «падданыя князя Алелькі» – Алельчыцы, г.зн. «месца

пасялення алельчыцаў» – Лельчыцы). Князь Аляксандр (Алелька) памёр у 1454 годзе. З гэтага вынікае, што часам узнікнення Лельчыцаў можна лічыць першую палову 15 стагоддзя.

Зразумела, Лельчыцы маглі заснаваць і бліжэйшыя нашчадкі князя Аляксандра, яго сыны і ўнукі, але яны былі ўжо Алелькавічамі. Назва ж Лельчыцы больш надзейна з фармальнага боку тлумачыцца якраз ад імя Алелька, чым ад радавога наймення Алелькавічы. Заўважым, што сказанае трэба ўспрымаць толькі як версію [6].

Слова Ленчыцы паходзіць з легенды пра паходжанне назвы паселішча.

Нашы продкі-палешукі калісьці з'яўляліся ўласнасцю графа Чыцкага. Граф быў багатым. Славіўся граф і сваёй жорсткасцю. Быў ён жорсткі не толькі ў адносінах да сялян, але і да сваёй роднай дачкі. Адночы да графа ў гасці прыехаў ваявода з Брэста. Папрасіў ён у графа рукі дачкі. Граф быў не супраць парадніцца з ваяводай. Але супрацівілася дзяўчына. Раззлаваўся бацька і загадаў адвезці яе на Палессе ў глухую вёску. Алена, так звалі дзяўчыну, заплакала. Але ўпрошваць бацьку не стала. Ведала яго нораў. Праз два дні яна з няняй выехала з дому ў вёску.

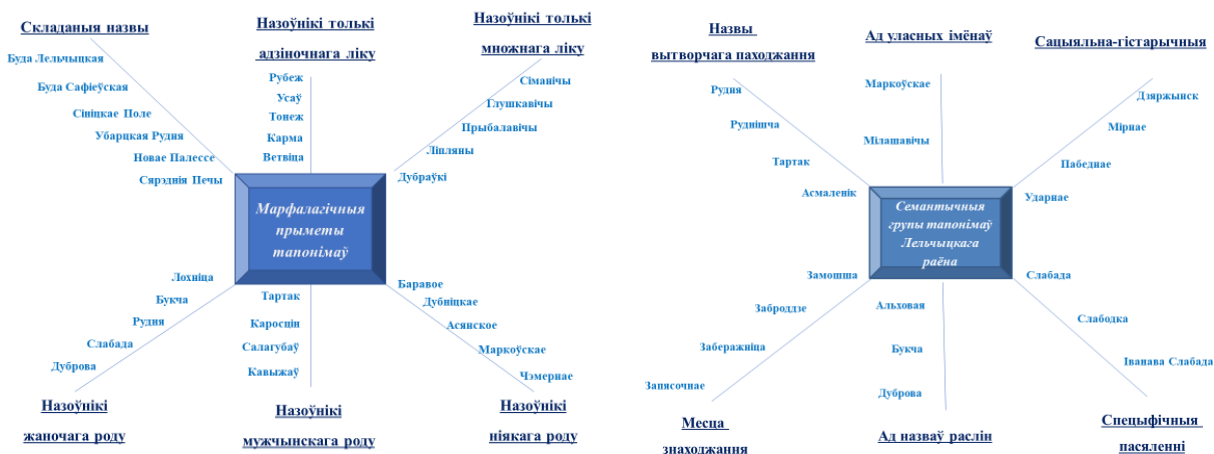
І вось адночы туды прыехаў граф з ваяводай. Бацька абвясціў ваяводу мужам дачкі. Дзяўчына горка плакала, а потым выскачыла праз акно.

Да самай раніцы шукалі дзяўчыну па вёсцы. Але безвынікова. І толькі калі развіднела, заўважылі на беразе ракі, дзе любіла сядзець дзяўчына, белую хусцінку...

Граф загадаў перайменаваць вёску ў памяць дачкі Ленчыцамі... Дзяўчына вельмі любіла жыхароў вёскі, заўсёды аказвала ім дапамогу ў бядзе. Гэтым жа плацілі ёй і сяляне. І часта называлі яе не Ленай, а Лялькай. Вось адсюль і пайшло – Лельчыцы.

На гэтым вучнёўскае даследаванне не спынілася. Навучэнцы зацікавіліся назвамі вёсак нашага раёна.

На тэрыторыі раёна – 77 вёсак. Усе іх назвы розныя па сваім паходжанні. У сваёй рабоце навучэнцы зрабілі наступную класіфікацыю тапонімаў Лельчыцкага раёна.

Калі звярнуцца да гістарычнага аспекту, можна прывесці такія тлумачэнні. Нашы продкі ахвотна выкарыстоўвалі асаблівасці мясцовага ландшафту ў назвах населеных пунктаў. І гэта надзвычай важна для рэтраспектыўнага вывучэння геаграфічных і прыродна-кліматычных умоў роднай зямлі, бо пад уплывам часу і асабліва пад уздзеяннем вытворча-гаспадарчай дзейнасці чалавека акаляючае яго асяроддзе вельмі істотна змяняецца, а назва вёскі ці горада, у якой адлюстраваны тыя ці іншыя асаблівасці, застаецца.

Іменна з такога пункту гледжання можна растлумачыць паходжанне назвы вёскі Зарубанае. Раней для межавання шырока выкарыстоўваліся дрэвы ці прасекі ў лесе. На дрэвах ставілі спецыяльныя знакі, напрыклад крыжы, рабілі засечкі ці зарубы. Адсюль, магчыма, паселішча, якое ўзнікла за такой мяжой, пачалі называць Зарубаным.

Такім чынам даследавалі марфалагічны, семантычны, этымалагічны, гістарычны, словаўтваральны аспект тапонімаў Лельчыцкага раёна.

Можна з упэўненасцю сказаць, што, зрабіўшы спробу растлумачыць паходжанне некаторых назваў вёсак Лельчыцкага раёна, мы змаглі даведацца

больш пра гісторыю сваёй малой радзімы, а таксама паглыбіцца ў сакрэты паходжання слоў і назваў.

Арганізаваная ў пазаўрочны час работа па падрыхтоўцы даследчай работы і прэзентацыі да яе дапамагае фарміраваць асноўныя інфармацыйныя кампетэнцыі, а для многіх яны сёння актуальныя і будучь неабходныя школьнікам у будучым.

Наступным крокам у гэтым накірунку сталі здымкі відэасюжэта «Душа Палесся» пра нашу малую радзіму – Лельчыцы. Заграбельная Крысціна прадстаўляла яе на раённым этапе рэспубліканскага конкурсу творчых работ «Мая малая радзіма». У гэтай рабоце адной з задач стала стварэнне міні-слоўніка мікратапонімаў Лельчыц, а таксама дзяўчына прасачыла ўжыванне назвы Лельчыцы ў творах мастацкай літаратуры.

Сваю работу прадставілі на конкурсе вучнёўскіх даследчых работ «Залатыя россыпы», работа была адзначана дыпломам I ступені на конкурсе вучэбна даследчых работ у НДЦ «Зубраня» «Я родным краем ганаруся».

Адным з асноўных напрамкаў патрыятычнага выхавання з'яўляецца шанаванне памяці пра падзеі Вялікай айчыннай вайны. Арганізавана шэфства над ветэранамі, былымі вязнямі канцэнтрацыйных лагераў.

Сваю даследчую дзейнасць вучні прадоўжылі, збіраючы разнастайныя звесткі і ўспаміны ўраджэнцаў Лельчыц, якія прымалі ўдзел у Вялікай Айчыннай вайне, плённа працавалі на сваёй зямлі пасля вызвалення.

У барацьбе з нямецка-фашысцкімі захопнікамі подзвіг савецкіх людзей быў усенародным. У гады Вялікай Айчыннай вайны нашы землякі-ляльчане разам са шматмільённым савецкім народам, не шкадуючы сіл і жыцця, мужна змагаліся за свабоду і незалежнасць сваёй Айчыны.

За здзейснення подзвігі многія з іх былі ўзнагароджаныя ордэнамі і медалямі Савецкага Саюза.

Розныя жыццёвыя шляхі герояў, пра многіх з іх мы ведаем вельмі мала. Некаторыя былі незаслужана забытыя, калі пайшлі на пенсію.

Напярэдадні 75-годдзя Вялікай Перамогі нам неабходна паказаць падрастаючаму пакаленню гераічны подзвіг народа і не даць ім забыць гэтыя страшныя гады, калі гінулі іх прадзеды, здзяйсняючы бессмяротны подзвіг.

Таму адна з даследчых работ вучняў прысвячаецца ўраджэнцу Лельчыцкага раёна Гомельскай вобласці Тарасевічу Сцяпану Іванавічу.

Асноўнай мэтай дадзенай работы з'яўляецца даследаванне жыццёвага шляху Тарасевіча Сцяпана Іванавіча ў гады вялікай айчыннай вайны і яго ўклад у вялікую Перамогу.

Аб'ектам праведзенага даследавання ў рабоце з'яўляецца непасрэдна сам Сцяпан іванавіч Тарасевіч.

У адпаведнасці з вывучаемай мэтай, аб'ектам і прадметам даследавання былі пастаўлены наступныя задачы:

1. Выявіць дзейнасць С. І. Тарасевіча напярэдадні пачатку Вялікай Айчыннай вайны.
2. Прасачыць яго дзейнасць у гады вайны.
3. Паказаць яго жыццё ў пасляваенны перыяд.

Для напісання дадзенай даследчай работы былі выкарыстаны матэрыялы з асабістага архіва Сцяпана Іванавіча, прадастаўленыя яго дачкой Людмілай Сцяпанаўнай, а таксама яго ўнукам Юрыем.

Таксама пры напісанні работы выкарыстоўваліся матэрыялы сайта «Подзвіг народа».

У рабоце апісаны жыццёвы і працоўны шлях ўраджэнца Лельчыц Тарасевіча Сцяпана Іванавіча, які за вялікія поспехі, дасягнутыя ў галіне народнай адукацыі, узнагароджаны нагрудным знакам «Выдатнік Асветы СССР».

Да юбілейнай даты Перамогі вучнямі і настаўнікамі гімназіі быў падрыхтаваны альбом успамінаў «Дарогамі вайны...». Успаміны родных і блізкіх, сабраныя і размешчаныя ў альбоме, друкаваліся на старонках газеты установы адукацыі «Гімназічны экспрэс»; на старонках раённай газеты «Светлае жыццё».

Упэўнена, што краязнаўства – адзін з найважнейшых шляхоў, які прыводзіць вучня да патрыятызму, дапамагае ўсвядоміць сябе носьбітам і абаронцам мовы, культуры народа. Дзіця – істота чуйная і спагадлівая, таму пры стараннай падрыхтоўцы, ды яшчэ з верай, надзеяй, любоўю, можна крануць яго душу, зрабіць вялікі крок на шляху фарміравання грамадзянскай пазіцыі.

II. Краязнаўчы аспект у пазакласнай дзейнасці

Адным з напрамкаў пры выхаванні асобы вучня з’яўляецца краязнаўства, якое дапамагае маральнаму, эстэтычнаму і фізічнаму выхаванню навучэнцаў. Краязнаўства спрыяе выхаванню пачуцця любові да сваіх родных мясцін, пачуцця павагі да людзей працы, ветранаў Вялікай Айчыннай вайны, якія жывуць побач; нацэльвае вучняў на пазнанне гістарычных і культурных аб’ектаў сваёй малой радзімы і ўводзіць рэгіянальны кампанент адукацыі ў агульнакультурны блок.

Любоў да Радзімы звязана з любоўю да родных мясцін – горада, мястэчка, вёскі, дзе чалавек нарадзіўся, вырас, жыве. Таму што наш край з’яўляецца неад’емнай часткай нашай краіны.

Сваю работу па далучэнню вучняў да актыўнай дзейнасці ў краязнаўчым аспекце хачу прадэманстраваць на прыкладзе пазакласнай дзейнасці.

Адным з першых крокаў у гэтым напрамку быў міні-праект «7 цудаў Лельчыц» для вучняў VIII класа. Вучні павінны былі падзяліцца на групы, абазначыць для сябе сем найбольш цікавых, на іх погляд, аб’ектаў Лельчыц і даведацца цікавыя факты пра гэтыя аб’екты. Сваю работу яны прадставілі ў выглядзе прэзентцыі і паказалі яе на класным бацькоўскім сходзе.

Наступным этапам стала стварэнне мной **гульні-падарожжа для V класа «Лельчыцы. 3 мінулага ў дзень сённяшні»**. Мэты гульні: развіваць кемлівасць, дапытлівасць, уменне лагічна мысліць; абуджаць пачуццё гонару

за сваю малую радзіму, яе мінулае, адказнасць за яе зберажэнне, выхоўваць любоў да роднай зямлі.

У гульні ўдзельнічаюць 3 каманды. Кожная атрымала папераджальнае заданне: даведацца пра паходжанне назвы роднага пасёлка, яго гісторыю, цікавыя мясціны, падабраць вершы беларускіх паэтаў пра Лельчыцы.

I тур. Ці ведаеце вы, адкуль пайшла назва Лельчыцы?

Кожная каманда павіна расказаць адну з легенд пра ўзнікненне назвы Лельчыцы.

Ацэньваецца змястоўнасць, падрабязнасць, культура мовы пераказу легенды.

II тур. Гістарычны (вучні адказваюць на пытанні з гісторыі Лельчыц)

III тур. Чорная скрыня (забаўляльны тур-загадка для дзяцей)

IV тур. Бліц-турнір (трэба хутка адказаць на шэраг пытанняў па знаходжанні мясцовых аб'ектаў)

V тур. Мой край (праз хвіліну падрыхтоўкі трэба даць змястоўны адказ пра памятныя і культурныя аб'екты гарадскога пасёлка)

VI тур. Літаратурны

Кожная каманда падрыхтавала выразнае чытанне верша пра Лельчыцы.

Гульня праводзілася ў межах прадметнага тыдня беларускай мовы і літаратуры, была прадстаўлена на паседжанні МА настаўнікаў гімназіі.

Адным з відаў краязнаўчай работы сталі гутаркі-інтэрв'ю з бліжэйшымі родзічамі: бабулямі і прабабулямі, дзядулямі і прадзядулямі навучэнцаў гімназіі, запіс іх успамінаў. Так, Таццянай Фіцнер была створана работа «Традыцыі выхавання ў беларускай сям'і». Яна гутарыла са сваёй прабабуляй Бех Яўгеніяй Іванаўнай, 1911 года нараджэння; на той час старэйшай жыхаркай Лельчыц. Падобную работу выканалі пазней адзінаццацікласніца Ганна Гаўрылавец, якая пацікавілася традыцыямі сваёй сям'і ў прабабулі, мнагадзетнай маці Карпавец Таццяны Пракопаўны, 1937 года нараджэння. Работа была прадстаўлена на конкурсе для часопіса «Роднае слова» ў намінацыі «Гісторыя ўласнага роду, сям'і».

Адной з форм работы ў летнім працоўным лагеры быў распрацаваны турысцка-краязнаўчы праект і створаны «Пашпарт малой радзімы».

Вучні IX класаў гімназіі падбіралі матэрыял, апрацоўвалі яго, падбіралі фотаздымкі і фатаграфавалі самі. У выніку выдзелілі наступныя раздзелы:

- ✓ «Пад белымі крыламі Лелькі», дзе ў якасці ўступу выкарысталі словы з творчай работы вучаніцы (цяпер выпускніцы) гімназіі Крысціны Заграбельнай;
- ✓ агульныя звесткі пра населены пункт;
- ✓ геаграфічнае месцазнаходжанне;
- ✓ гістарычныя звесткі (час узнікнення паселішча);
- ✓ легенды пра паходжанне назвы Лельчыцы;
- ✓ звесткі пра сённяшні стан сельскай гаспадаркі ў раёне;
- ✓ прамысловасць;
- ✓ культура;
- ✓ «Гэты дзіўны спеў з глыбінь народных», пра фестываль на прыз мастацкага кіраўніка Нацыянальнага акадэмічнага хору імя Г. І. Цітовіча лаўрэата дзяржаўнай прэміі Беларусі, прафесара, народнага артыста Рэспублікі Беларусь М. П. Дрынеўскага;
- ✓ адукацыя.

Матэрыял быў прадстаўлены мной як кіраўніком праекта на раённай жнівеньскай нарадзе педагогаў.

Выкананне заданняў па краязнаўству ва ўрочнай і пазаўрочнай дзейнасці дазваляе вучням знаёміцца з новымі людзьмі ці даведвацца пра раней невядомае пра, здавалася б, знаёмых людзей. Падрабязнасці жыцця землякоў выклікаюць у школьнікаў нявольнае захапленне, павагу да людзей старэйшага пакалення. Прыходзіць разуменне – гэтыя людзі прымалі ўдзел у гістарычных падзеях, апісаных у маім падручніку. Узнікае жаданне дапамагчы, зразумець, абараніць.

Вельмі важна растлумачыць дзецям – вы прыйдзеце на змену гэтым людзям і гісторыя ваша, гісторыя вашай краіны будзе такой, якой вы яе

зробіце. Важна ўсвядоміць – ад мяне, ад маёй пазіцыі, ад пазіцыі майго пакалення залежыць будучае маёй Радзімы. Я – дастойны працяг, справамі маімі і майго пакалення будуць ганарыцца мае дзеці ў ўнукі.

III. Прымяненне інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій у краязнаўчай дзейнасці

На сённяшні дзень асновай арганізацыі самастойнай вучэбнай і пазнавальнай работы вучняў з’яўляецца не толькі традыцыйная вучэбная літаратура, але і ўсе магчымыя сэрвісы і рэсурсы сеціва Інтэрнэт. Як крыніца дадатковай інфармацыі ўсё часцей выступаюць інфармацыйна-камунікацыйныя тэхналогіі.

Практыка паказвае, што засваенне ведаў, звязаных з вялікім аб’ёмам тэкставай, ілюстрацыйнай, відэаінфармацыі шляхам актыўнага дыялогу з персанальным камп’ютарам больш эфектыўна для вучня, чым чытанне старонак падручніка.

Разнастайныя спосабы прымянення інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій падтрымліваюць і ўзмацняюць цікавасць дзяцей да розных відаў дзейнасці не толькі па вучэбных прадметах, але і ў пазакласнай рабоце.

Адным з першых крокаў у прымяненні інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій у краязнаўчай дзейнасці сталі спробы ў напісанні сцэнарыяў відэаролікаў, здымка і мантаж іх. Навучэнцы здымалі відэаролікі, у якіх знаёмлілі зацікаўленую аўдыторыю з легендамі пра ўзнікненне назвы Лельчыцы. Да юбілею Перамогі знялі відэаінтэрв’ю з Ядвігай Іванаўнай Маскалёвіч, якая была вязнем канцэнтрацыйнага лагера ў гады Вялікай Айчыннай вайны.

Развіваць пазнавальны інтарэс да вывучэння гісторыі, культуры роднага краю можна таксама і сродкамі Інтэрнэт-сэрвісаў.

Наступная работа – гэта сумесны праект калектыва вучняў 11-х класаў Дзяржаўнай установы адукацыі «Лельчыцкая раённая гімназія» пад кіраўніцтвам настаўніцы беларускай мовы і літаратуры Ірыны Рыгораўны

Казачэнка. Практычная значымасць дадзенай работы ў тым, што яна можа быць выкарыстана вучнямі і педагогамі ў пазакласнай рабоце

Мэтамі дадзенага праекта з'яўляюцца: стварэнне ў гімназіі сістэмы мерапрыемстваў у адукацыйна-выхаваўчай дзейнасці па фарміраванні грамадзянскіх і творчых якасцей асобы на аснове краязнаўчай работы; сацыялізацыя навучэнцаў на аснове развіцця іх інфармацыйна-камунікацыйных кампетэнцый.

Асноўныя задачы праекта: паглыбляць веды гімназістаў пра гісторыю Лельчыцкага рёна; выхоўваць у падлеткаў пачуццё грамадзянскасці, гонару за сваю малую радзіму; развіваць здольнасці да творчасці шляхам прымянення ІКТ, сэрвісаў web 2.0; сістэматызаваць напрацаваны матэрыял для выкарыстання ў якасці даведачнага для вучняў і настаўнікаў раёна і вобласці .

Работа рэалізуецца праз тэматычныя блокі-модулі:

- блок-модуль «Летапіс родных мясцін» (стварэнне відэафільмаў пра гісторыю свайго раёна «Галасы мінулых эпох»);
- блок-модуль «Загадкі тапанімікі» (вучэбна-даследчая работа «Край заповедны Лельчыц», «Тапонімы Лельчыцкага раёна»)
- блок-модуль «Мая малая радзіма» (стварэнне шэрагу відэаролікаў пра ўзнікненне назвы пасёлка, пра любімыя мясціны малой радзімы)
- блок-модуль «Лельчыцкі край у вершаваных творах» (аўдыёзапіс вершаў беларускіх паэтаў, паэтаў Лельчыцкага краю пра родныя мясціны).

На працягу работы над праектам гімназістамі выкарыстаны наступныя прыёмы: засваенне прыёмаў збору, абагульнення і сістэматызацыі інфармацыі; развіццё навыкаў афармлення і прэзентацыі сваіх работ; выкарыстанне сэрвісаў web 2.0 інтэрнэту для павышэння ўзроўню інфармацыйна-камунікацыйнай кампетэнтнасці.

Вучні будуць фарміраваць такія якасці і ўменні XXI стагоддзя, як: адказнасць і адаптыўнасць, міжасабовае ўзаемадзеянне і супрацоўніцтва,

крэатыўнасць і цікаўнасць, крытычнае і сістэмнае мысленне, інфармацыйная і медыяпісьменнасць.

Сучасныя адукацыйныя тэхналогіі, выкарыстаныя пры рэалізацыі праекта: праектна-даследчая дзейнасць; асобасна-арыентаваны падыход у навучанні і выхаванні; дзейнасны падыходу навучанні і выхаванні; педагогіка супрацоўніцтва; ІКТ (камп'ютарныя і інфармацыйна-камунікацыйныя тэхналогіі).

Этапы рэалізацыі праекта:

I этап (арганізацыйны): 2014-2015 г.г.

II (рэалізацыйны): 2015-2017 г.г.

III (аналітычны): 2017-2018 г.г.

План рэалізацыі праекта

1. Арганізацыйны

- ✓ ● выбар тэмы праекта;
- ✓ ● вызначэнне мэты і задач праекта;
- ✓ ● распрацоўка плана праекта.
- ✓ ● Размеркаванне удзельнікаў праекта па групам;

2. Асноўны

- ✓ ● Арганізацыя і правядзенне лінгвістычнай даследчай работы;
- ✓ ● Падрыхтоўка работ удзельнікаў праекта (прэзентацыя, відэаролікі, і г.д.)

3. Аналітычны

Падвядзенне вынікаў.

Сістэматызацыя матэрыялаў і дэманстрацыя іх з дапамогай сэрвісу Padlet (віртуальная сцяна): https://padlet.com/kristina_fink/7j8a0bj5az1j

Прадстаўленне вынікаў праекта на заключным этапе работы.

У сучасных умовах развіцця грамадства і сістэмы адукацыі ўсё больш важнай становіцца задача выхавання грамадзянскасці ў маладога пакалення, далучэнне яго да духоўных каштоўнасцей і вытокаў народнай культуры. Галоўнае ў выбары падходу да выхавання грамадзянскасці – гэта стварэнне

ўмоў для самарэалізацыі чалавека ў прасторы сваёй краіны і сваім часе. Такім чынам, фарміраванне навыкаў выкарыстання інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій, уменне працаваць з інфармацыяй, кіраванне ёю, яе ацэнка і стварэнне выходзіць на першы план. Усё гэта адкрывае новыя магчымасці для атрымання эфектыўнага выніку ў развіцці інфармацыйна-камунікацыйнай кампетэнтнасці вучняў удзельнікаў праекта.

Яшчэ адной цікавай сучаснай формай работы з'яўляецца QR-квест. Я распрацавала **QR-квест для вучняў і настаўнікаў «Загадкі малой радзімы»**. Падрыхтоўчы этап для вядучага квеста:

- 1) скласці філворды, у якіх зашыфраваны назвы вёсак Лельчыцкага раёна, куды адбудзецца падарожжа;
- 2) вядучы рыхтуе карту падарожжа, на якой абазначаны закладзіраваныя выявы пункта прыпынку «Вядомыя адрасы»;
- 3) вядучы падбірае і генерыруе ў QR-коды выявы вядомых месцаў Лельчыцкага раёна; рыхтуе каляровы плакат «Модны фальварак», дзе закладзіраваныя элементы мужчынскага і жаночага адзення;
- 4) вядучы састаўляе маршрутныя лісты для каманд.

Для праходжання маршруту ўдзельнікам патрэбна аўдыторыя з камп'ютарамі і выхадам у інтэрнэт.

Прыпынак «На старт!»: вядучым падыхтаваныя рознакаляровыя філворды. Задача ўдзельнікаў – разгадаць іх і даведацца пра кірунак свайго руху па маршруце. У залежнасці ад колеру выбранага філворда ўдзельнікі аб'ядноўваюцца ў каманды.

Далей удзельнікі рухаюцца ў камандах (па 3 чалавекі).

«Вядомыя адрасы»: на карце Лельчыцкага раёна закладзіраваныя выявы (Прыбалавічы (царква), Данілевічы (цар-дуб), Баравое (каменны крыж), Тонеж (абрад «Чырачка»), Букча (журавіннік), Глушкавічы (кар'еры). Удзельнікі павінны пазнаць іх, расказаць, чым вядомыя гэтыя мясціны (аб'екты) і ўпісаць адказы ў маршрутныя лісты.

«Модны фальварак»: на каляровым плакаце выявы мужчыны і жанчыны ў нацыянальным адзенні. Назвы элементаў адзення згенерыраваны ў QR-коды. Удзельнікі счытваюць коды і разгадваюць назвы; упісваюць іх у маршрутны ліст.

Прыпынак «Таямнічы»: на адным са сталоў аўдыторыі прымацаваны надпіс «Прыпынак «Таямнічы». Каля надпісу рознакаляровыя канверты з заданнямі. Каманда, якая трапляе на гэтую станцыю, выбірае канверт, рыхтуе адказ на пытанне, упісвае адказ у маршрутны ліст.

Прымяненне ІКТ у краязнаўстве з'яўляецца не данінай модзе, а неабходнай умовай работы. Мы жывём у інфармацыйным грамадстве. Гэта значыць, што веды, інфармацыя па-ранейшаму ўяўляе сабой вялікую каштоўнасць. Але ў наш час значна ўзрасла і каштоўнасць дзейнасці. Патрэбна не толькі ведаць, але і ўмець адшукаць важную інфармацыю, прадставіць яе ў патрэбнай форме. Сучасныя інфармацыйныя тэхналогіі пашыраюць гэтыя магчымасці. Іх выкарыстанне ў краязнаўчай дзейнасці вучняў дазваляе вяртаць такія важныя задачы, як узмацненне дзейнаснага характару краязнаўчай адукацыі; сумяшчэнне актуальных для падростаючага пакалення форм дзейнасці з вывучэннем малой радзімы, яе гісторыі, культуры, а праз гэты аспект фарміраванне патрыятычных пачуццяў і свядомасці навучэнцаў на аснове культурных, этнаграфічных, гістарычных каштоўнасцей сваёй Радзімы, захаванне і развіццё пачуцця годнасці за свой край, за сваю сям'ю; значнае пашырэнне магчымасцей прадзяўлення рознага тыпу інфармацыі; больш шырокі выбар метадычных прыёмаў, якія выкарыстоўвае настаўнік.

Заклучэнне

У сучасных умовах развіцця грамадства і сістэмы адукацыі ўсё больш важнай становіцца задача выхавання грамадзянскасці ў маладога пакалення, далучэнне яго да духоўных каштоўнасцей і вытокаў народнай культуры. Галоўнае ў выбары падходу да выхавання грамадзянскасці – гэта стварэнне

ўмоў для самарэалізацыі чалавека ў прасторы сваёй краіны і сваім часе. Такім чынам, фарміраванне навыкаў выкарыстання інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій, уменне працаваць з інфармацыяй, кіраванне ёю, яе ацэнка і стварэнне выходзіць на першы план.

Трэба адзначыць, што крэйзнаўчы аспект з'яўляецца эфектыўным сродкам фарміравання грамадзянскай кампетэнтнасці навучэнцаў.

Такім чынам, трэба адзначыць, што ключавым крытэрыем зместу рэгіянальнага кампаненту адукацыі з'яўляецца апора на выдзяленне сацыяльна значных прыярытэтаў рэгіянальнага ўзроўню. Несумненна, што адной з сацыяльных груп, што найбольш востра ўсведамляе значнасць крэйзнаўчага аспекту ў выхаванні падрастаючага пакалення, з'яўляюцца педагогі.

Маю ўвагу як настаўніка-філолага усё больш прыцягваюць такія шляхі, метады і прыёмы вывучэння мовы і літаратуры, якія спрыяюць развіццю мысліцельнай актыўнасці вучняў, выклікаюць устойлівую цікавасць да мастацкага слова. Крэйзнаўчы матэрыял становіцца прадметам увагі вучняў не толькі на ўроках мовы і літаратуры, але і ў пазакласнай, конкурснай, вучэбна-даследчай дзейнасці.

Наступным этапам у сістэме работы па нападуненню і асэнсаванню ведаў рэгіянальнага кампаненту з'яўляюцца ўсе віды практыкі: практыка ўрокаў з выкарыстаннем крэйзнаўчага матэрыялу; пазакласная практыка работы; аналіз вучэбна-выхаваўчай дзейнасці.

Арганізаваная такім чынам работа па крэйзнаўству, з'яўляючыся састаўной часткай агульнай работы гімназіі, дапамагае рашаць наступныя задачы: адукацыйную (развіццё творчага патэнцыялу навучэнцаў у межах выкарыстання асобна-арыентаваных тэхналогій) і выхаваўчую (маральнае і патрыятычнае выхаванне), спрыяе прыцягненню педагогаў і навучэнцаў у крэйзнаўчую дзейнасць.

Літаратура

1. **Канцэпцыя вучэбнага прадмета «Беларуская літаратура»** // Загад Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь / 29.05.2009 №675.
2. **Букрэў, І. І.** Краязнаўства – дзейсны сродак патрыятычнага выхавання: гісторыка-педагагічны генезіс / І. І. Букрэў // Адукацыя і выхаванне. – 2001. – № 6. – С. 34–39.
3. **Корсак, З. І.** Сэрцам дакрануцца да Радзімы: патрыятычнае выхаванне праз краязнаўства / З. І. Корсак // Роднае слова. – 2018. – № 7. – С. 60–62.
4. **Памяць:** гіст.-дакум. хроніка Лельчыцкага раёна. – Мінск: Паліграффармленне, 2002. – 606 с.
5. **Патракова, Л. І.** Выхаванне патрыятызму сродкамі літаратуры і мастацтва / Л. І. Патракова // Адукацыя і выхаванне. – 2005. – № 4. – С.43–48.
6. **Хроніка Убарцкага Палесся** / аўтар-уклад. А. І.Атнагулаў; Навук. рэд. В. А. Насевіч. – Мінск: Тэхналогія, 2001. – 496с.: іл.